

Sveučilište J.J.Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Danijela Maurović

Stereotipi i predrasude prema starijim osobama

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Daniela Šincek

Sumentor: dr. sc. Jasmina Tomašić Humer

Osijek, 2015.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Stereotipi, predrasude i ageizam.....	2
3. Pogledi na starenje u različitim vremenima i kulturama.....	5
4. Stereotipiziranje starije dobi.....	8
5. Prevladavajuće predrasude o starijim osobama.....	11
6. Diskriminacija starijih osoba.....	12
7. Kako smanjiti stereotipe, predrasude i diskriminaciju starijih osoba?.....	13
8. Popis literature	16

SAŽETAK

Broj starijih osoba u ukupnoj populaciji ubrzano raste. U budućnosti se očekuje nastavak takvog trenda i ubrzano povećanje broja starijih osoba u odnosu na ukupan broj stanovništva. Proces starenja nosi sa sobom brojne promjene u fizičkom, psihičkom i socijalnom funkcioniranju osobe, a pojam starenje obično izaziva negativne konotacije koje su izvor negativnih i često netočnih vjerovanja o starijoj životnoj dobi. Takva vjerovanja u osnovi su stereotipa, predrasuda i diskriminacije koji izrazito negativno utječu na život u toj dobi. Dakle, izazovima starenja potrebno posvetiti punu pozornost, s posebnim naglaskom na društvene probleme s kojima se starije osobe susreću. Važna područja koja bi trebala zadobiti pažnju, kako stručnjaka, tako i laika, jesu primjerice nastanak stereotipa i predrasuda prema starijim osobama, načini manifestiranja stereotipa i predrasuda, koje su grupe najviše pogođene te intervencije smanjivanja stereotipa i predrasuda. Budući da je u društvu široko ukorijenjen čitav spektar vjerovanja o starijoj životnoj dobi, često negativnih, to ostavlja mjesta za razmatranje načina na koje to možemo pokušati promijeniti. Problem smanjivanja negativnih posljedica stereotipa i predrasuda s pravom zaslužuje pozornost društva i od izrazite je važnosti za poboljšanje kvalitete života sve brojnije starije populacije.

Ključne riječi: stereotip, predrasuda, starije osobe, ageizam, diskriminacija

1. UVOD

Danas starije osobe zauzimaju značajan dio u ukupnoj populaciji. Globalno, očekuje se da će se broj starijih osoba (60 godina i više) u narednim godinama više nego udvostručiti, od 841 milijuna 2013. godine na više od dvije milijarde 2050. godine (Ujedinjeni Narodi, 2013). Predviđa se da će do 2050. godine zemlje južne Europe imati najveći postotak starijih ljudi (38%), a slijede zapadna Europa s 34%, istočna s 33% te zemlje sjeverne Europe s 30% starih ljudi u ukupnoj populaciji (Ujedinjeni Narodi, 2013). U Hrvatskoj je prema Popisu stanovništva iz 2011. godine 17,7% stanovništva imalo 65 i više godina.

Upravo zbog toga posebnu pozornost treba posvetiti izazovima starenja i društvenim problemima s kojima se starije osobe susreću. Starenje se često definira kao prirodan i svim jedinkama svojstven proces u kojemu dolazi do promjena u strukturi i funkcijama organizma i koji rezultira opadanjem samo-regulirajućih bioloških, socijalnih i psihičkih sposobnosti (Schaie i Willis, 2001). Različite su podjele starije dobi budući da kronološka dob nije savršen pokazatelj stvarnih sposobnosti i učinaka, odnosno funkcionalne dobi. Prema Safireu (1997), u mlađe starije spadaju osobe od 65 do 75 godina, u stare starije od 75 do 85 godina i u najstarije starije od 85 do 99 godina. S druge strane, prema definiciji starije dobi Ujedinjenih Naroda, starost započinje nakon 65-e godine života. Pojam starenje obično izaziva dvije osnovne negativne konotacije. Jedna je propadanje, slabljenje, a druga je starost, odnosno kronološka dob kao glavna odrednica promjena u procesu starenja (Baltes i Willis, 1977). Upravo su navedene negativne konotacije izvor negativnih i često netočnih vjerovanja o starijoj životnoj dobi. Cilj ovoga rada je rastumačiti kontekst u kojemu se stereotipi i predrasude prema starijim osobama javljaju, na koje se sve načine manifestiraju, kako utječu na funkcioniranje starijih osoba, u čemu su razlike između postupanja s osobama starije i mlađe životne dobi te na koje načine bismo kao zajednica mogli utjecati na to da se negativni stereotipi ublaže i poboljša kvaliteta života starijih osoba.

Rad je podijeljen na različite jedinice i u svakoj je riječ o nekom od ovih problema. Najprije će biti definirani konstrukti stereotipi, predrasude i ageizam. Zatim će biti riječi o povijesnom i kulturalnom gledištu na starije osobe, točnije bit će objašnjeno kako se odnos zajednice prema starijim članovima mijenjao kroz vrijeme, kako se u različitim kulturama gleda na proces starenja i promjene koje ga prate te kako je ageizam postao institucionaliziran. Bit će objašnjeno na koji se način negativni stereotipi izražavaju, kako društvo promiče njihovo nastajanje i održavanje. Nadalje, razmatraju se najčešće predrasude o

starijim osobama i stavovi mlađih članova zajednice o njihovim najstarijim članovima, kao i izravna posljedica negativnih stereotipa i predrasuda – diskriminacija, kojoj je izložen velik broj starijih osoba. Zadnje područje o kojemu će se raspravljati u radu jesu načini smanjivanja stereotipa, predrasude i diskriminacije prema starijim osobama s ciljem poboljšanja kvalitete života ove populacije.

2. STEREOTIPI, PREDRASUDE I AGEIZAM

Kako bismo uopće mogli govoriti o stereotipima, predrasudama i ageizmu prema starijim osobama, potrebno je najprije pojasniti sličnosti i razlike između tih konstrukata. U suvremenim teorijama, stereotip se temelji na kognitivnoj komponenti, predrasuda afektivnoj, a diskriminacija na bihevioralnoj komponenti reakcija baziranih na kategoriziranju (Fiske, 1998). Allport (1954) je u svojoj knjizi „Priroda predrasuda“ dao prvu složenu i utjecajnu analizu ovog procesa s psihološkog stajališta.

Stereotip se najčešće definira kao ustaljeni sklop pojednostavljenih i pretjerano uopćenih psihičkih osobina koje se pridaju cijeloj skupini ljudi. On je relativno trajna kognitivna shema o zajedničkim, češće negativnim nego pozitivnim značajkama cijele grupe, nacije, rase (Aronson, 2005). Iako pristrani i samo djelomično točni, stereotipi olakšavaju obradu informacija pojednostavljivanjem složene socijalne okoline i olakšavaju snalaženje u njoj (Pennington, 1997). Tri su osobine koje karakteriziraju stereotipe. Prvo, ljudi se kategoriziraju po vidljivim značajkama kao što su rasa, spol, nacionalnost, fizički izgled i slično. Drugo, svim članovima te kategorije ili društvene grupe pripisuje se posjedovanje istih značajki, i treće, bilo kojem pojedincu za kojeg se percipira da pripada toj grupi pripisuje se posjedovanje tih stereotipnih značajki (Pennington, 1997). Već od djetinjstva počinjemo razumijevati kategorijalnu različitost pojmova mlado i staro i vežemo uz te pojmove određena vjerovanja koja se snažno integriraju u naš mentalni sklop i za njihovu je aktivaciju dovoljna prisutnost člana kategorije (Stein, Blanchard i Hertzog, 2002). Većinu vremena naš um radi na način da traži znakove iz okoline čija će se percepcija uklopiti u naš sustav razmišljanja i vjerovanja što služi kao održavajući mehanizam našim stavovima, stereotipima i predrasudama (Aronson, 2005). Prema Wyerovu i Srullovu modelu asocijativnih mreža (1980), ljudi će se lakše prisjetiti informacija koje su konzistentne s postojećim stereotipom jer će ih lakše uklopiti u njega. Prilikom prvog susreta s novim osobama, kategoriziramo ih u

neke skupine po nekim vidljivim obilježjima, kao što su boja kože, podrijetlo, spol, dob i slično. Takvoj je kategorizaciji često svojstvena generalizacija. Stereotipi već na samom početku smanjuju količinu informacija koje je potrebno znati o nekoj osobi jer služe kao svojevrsna membrana kroz koju propuštamo samo određene informacije i, na neki način, vidimo samo ono što želimo vidjeti, dok velikoj količini informacija ne pridajemo pozornost. Dakle, stereotipi su vrsta mentalnih prečaca, odnosno heuristika (Allport, 1954). Korištenje stereotipnog znanja u stvaranju dojmova o pojedinačnoj osobi koja je kategorizirana kao član stereotipizirane skupine naziva se stereotipiziranje. Ono nije nužno emocionalno i ne vodi nužno diskriminaciji, ali ako nas stereotip čini slijepima za individualne razlike unutar grupe ljudi, on je neadaptivan, nepravedan i potencijalno zlostavljački (Aronson, 2005). Stereotipi su najčešće korisni budući da pojednostavljuju složenu socijalnu okolinu, utječu na procesiranje informacija i donošenje odluka, omogućuju nam da nove podražaje procesiramo na temelju ranijih (relevantnih) informacije, olakšavaju nam procesiranje nejasnih informacija (procesiramo ih u skladu sa stereotipom) i općenito organiziraju naše znanje i vjerovanja o socijalnim grupama. Međutim, stereotipi su štetni ako generaliziramo određena obilježja na sve pripadnike određene skupine, ako pojedince procjenjujemo u skladu sa stereotipom ili ako utječu na procjenu nečije izvedbe. U tom slučaju, oni su nepravedni, neadaptivni i mogu dovesti do predrasuda i diskriminacije (Aronson, 2005).

Za razliku od stereotipa, predrasude se temelje na afektivnoj komponenti i obilježava ih neprijateljski ili negativan stav prema prepoznatljivoj grupi ljudi, koji se zasniva isključivo na njihovom članstvu u toj grupi. One su usmjerene prema članovima grupe kao cjelini, zanemarujući obilježja po kojima se ti ljudi razlikuju. Aronson navodi četiri uzroka predrasuda. Prvi je način na koji mislimo, odnosno socijalna kognicija. Ovdje se podrazumijeva da su predrasude popratna pojava ljudskog načina procesiranja i organiziranja informacija. Ljudi imaju sklonost kategorizirati i grupirati informacije, zatim formirati sheme te se pri tumačenju informacija koristiti heuristikama - mentalnim prečacima u zaključivanju. Ovi aspekti socijalne kognicije mogu izazvati formiranje negativnih stereotipa i njihovu primjenu pri diskriminaciji. Temelj socijalne kognicije je socijalna kategorizacija, svrstavanje nekih ljudi u jednu grupu na osnovi određenih karakteristika i drugih ljudi u drugu grupu na osnovi njihovih različitih karakteristika. Rezultat ovakve kategorizacije je stvaranje "vlastite" i "vanjske" grupe. S vlastitom grupom pojedinac se identificira, a s vanjskom ne. Pristranost prema vlastitoj grupi nastaje zbog toga što ljudi nastoje zadržati i povećati postojeće samopoštovanje. Zadržavaju ga tako da se identificiraju sa specifičnim društvenim grupama, a

povećavaju ga tako da sebe vide superiornijima u odnosu na druge. Jedna od posljedica socijalne kategorizacije je opažanje homogenosti vanjske grupe, opažanje članova vanjske grupe međusobno sličnijima (homogenijima) nego što stvarno jesu i međusobno sličnijima nego što se opažaju članovi vlastite grupe. To navodi na razmišljanje da se svi ljudi u grupi isti i da, ako znamo nešto o jednom članu vanjske grupe, znamo nešto o svima njima. Predrasude također mogu nastati zbog propusta u logici. Drugim riječima, osobi koja ima snažno emocionalno zasnovanu predrasudu, nikakvo logičko objašnjenje ne može promijeniti stav. Ljudski mozak također ne bilježi događaje objektivno i zbog toga će informacije o specifičnim grupama obrađivati na drugačiji način. Informacije sukladne našim mišljenjima privlače više pažnje i bit će češće obnavljane i bolje zapamćene. Drugo objašnjenje uzroka predrasuda odnosi se na način na koji pripisujemo značenje, odnosno na pristranosti u atribuiranju. Ljudi često pribjegavaju zaključku da je ponašanje osobe posljedica nekog aspekta njene ličnosti, pri čemu zanemaruju aspekt situacije. Kada se ljudi ponašaju tako da potvrđuju naše stereotipe, mi zanemarujuemo informacije o situaciji ili životnim okolnostima koje objašnjavaju zašto su se oni ponašali na određen način te pretpostavljamo da je nešto u njihovom karakteru ili dispozicijama uzrokovalo njihovo ponašanje. Sljedeći aspekt koji pridonosi održanju predrasuda je okrivljavanje žrtve. Pripisujući odgovornost žrtvi, njenim sposobnostima i karakteru, ljudi doživljavaju svijet sigurnim i pravednim mjestom gdje ljudi dobivaju ono što zaslužuju. Kada se nešto loše dogodi drugoj osobi, osjećamo olakšanje (jer se to nije dogodilo nama) i strah (da nam se to ne bi dogodilo u budućnosti). Kako bi se zaštitili od straha uvjeravamo sebe da je ta osoba napravila nešto čime je to izazvala. Kako bismo podržali vjerovanje u pravedan svijet koristimo atribucije žrtvi, umjesto da koristimo atribucije situaciji – nasumičnom događaju koji se može dogoditi bilo kome u bilo koje vrijeme. Treće objašnjenje uzroka predrasuda odnosi se na način na koji raspoređujemo resurse, odnosno teoriju realnog konflikta. Prema njoj, natjecanje je izvor sukoba i predrasuda. Ljudi se natječu za posjedovanje rijetkih resursa, za političku moć i za društveni status. Ograničeni resursi vode sukobu među grupama i rezultiraju predrasudama i diskriminacijom. Iz toga slijedi da se predrasude pojačavaju u teškim vremenima i kada postoji sukob oko nedjeljivih ciljeva. Kada su vremena teška i resursi ograničeni, članovi vlastite grupe osjećaju jaču prijatnju od članova vanjske grupe te su skloniji predrasudama, diskriminaciji i nasilju prema njima. Četvrto objašnjenje uzroka predrasuda i diskriminacija odnosi se na način na koji se konformiramo, odnosno mijenjamo svoja ponašanja i uvjerenja kao posljedica stvarnog ili zamišljenog pritiska grupe.

Konačno, pojmom ageizam označava se nepriznavanje ili ograničavanje prava starosnih skupina. Po isključivosti je sličan seksizmu ili rasizmu, a uzroci ageizma vrlo su bliski uzrocima rasizma i seksizma, kao što su nagomilavanje frustracija, odnosno reakcija na frustracije i strahove kojih je u životu napretek. Činjenica je da psihološki mehanizam ageizma omogućuje nekima da ignoriraju socijalne probleme starih, naročito siromaštvo. Jedna od posljedica je i to što se mnogi stari ljudi pokušavaju prilagoditi tom negativnom stavu prema svojoj generaciji i pristaju na inferioran društveni položaj (Adler, 2003).

Za ispitivanje stereotipa, odnosno predrasuda koriste se izravne i neizravne mjere. Kod izravnih mjera sudionike se izravno pita za njihov stav o nekoj grupi. Međutim, osobe ne moraju biti svjesne posjedovanja predrasuda, odnosno, stava. Zbog toga se u posljednje vrijeme sve više koriste neizravne mjere, budući da one zahvaćaju automatske, nesvjesne evaluacije koje se mogu pojaviti bez kontrole sudionika i kod takvih mjera od sudionika se nastoji sakriti predmet istraživanja (Sansone, Morf i Panter, 2004).

3. POGLED NA STARENJE U RAZLIČITOM VREMENU I KULTURAMA

Kroz povijest, u mnogim se društvima na stariju dob gledalo kao na privilegiju, a mlađi članovi zajednice odnosili su se prema starijim članovima s poštovanjem. Stariji članovi smatrani su onima koji su najmudriji, posjeduju najviše znanja i vještina te pamte najviše događaja iz povijesti grupe. Sve to vodilo je njihovom povoljnom, pa čak i povlaštenom statusu u zajednici (Diamond, 2010). Međutim, nekoliko je razloga zbog kojih je došlo do promjena u ovakvim gledištima. Prvo, pojavom tiska starješine su djelomično izgubile svoj jedinstveni status budući da više nisu bili jedini repozitorij informacija. Drugo, pojava industrijske revolucije postavila je zahtjev za većom mobilnošću kako bi se bolje prihvatile brze promjene na tržištu pri čemu su mlađi članovi isključivali starije članove iz obitelji kako bi se cjelokupna mobilnost obitelji povećala (Nelson, 2002). U današnje vrijeme u medijima se izrazito promiče mladenaštvo. Mnogi su filmovi, serije, časopisi i oglašavanje općenito usmjereni prema mlađoj populaciji (Vickers, 2007). Starija dob se često stereotipno percipira kao negativno razdoblje života, a za starije se osobe se smatra da pate od niza tjelesnih i mentalnih smetnji, kao što su smanjena pokretljivost, bolesti kardiovaskularnog sustava, demencija i druge. Tom se razdoblju pripisuje i gubitak dijela identiteta koji je povezan s umirovljenjem i gubitkom uloge u svijetu rada. Također, povećava se i ovisnost o drugim ljudima (Schaie i Willis, 2001). S prikazivanjem starenja na stereotipan način djeca se upoznaju već u ranoj dobi budući da su u dječjim knjigama negativci obično starije osobe, a u

rođendanskim se čestitkama promiče ageizam ismijavanjem procesa starenja. Još jedan od pokazatelja koliko je zapravo ageizam ukorijenjen u američkoj kulturi je i to da, prema procjeni, oko 90 milijuna Amerikanaca svake godine kupuje proizvode ili prolazi kroz medicinske postupke kojima bi na neki način sakrili fizičke pokazatelje vlastite dobi. Najčešći postupci su kupovanje krema i šminke kojima bi se prikrile bore i druga s dobi povezana oštećenja na koži te bojenje kose. Potrebe za plastičnom kirurgijom također značajno rastu kao još jedan od pokušaja zadržavanja mladenačkog izgleda i u starijoj dobi. Nažalost, društvo sve više širi sliku kako je starenje nešto loše, a ljudi sve više vjeruju u tu sliku.

Kultura je jedan od bitnih čimbenika koji oblikuje stavove o starenju. Primjerice, Williams i suradnici (1997) pronašli su da Korejci imaju najpozitivnije stavove prema starijima, dok Kinezi imaju značajno negativnije stavove. Zanimljiv je nalaz da Japanci pokazuju značajan raskorak između stava i ponašanja. Iako eksplicitno izvještavaju o pozitivnim stavovima, njihovo je ponašanje često suprotno (Naito i Gielen, 1992). Ipak, u istočnjačkim kulturama utemeljenima na konfucijskoj tradiciji u kojoj su visoko vrednovani čast i poštovanje, nebriga o ostarjelim članovima zajednice, odnosno roditeljima, smatra se izrazito sramotnom i nedopustivom. Slično je i u mediteranskim kulturama gdje nekoliko generacija iste obitelji živi u zajedničkom kućanstvu i briga mlađih o starijim članovima se podrazumijeva (Diamond, 2010). Očito je da, iako je dovela do brojnih beneficija za starije, kao što su poboljšanje skrbi i produljenje životnog vijeka, modernizacija u nekim slučajevima dovela i do grubog raskrštanja s tradicionalnim vrijednostima. Primjerice, u modernim kineskim, japanskim i indijskim gradovima multigeneracijske obiteljske zajednice postaju stvar prošlosti. Mnogi mladi odlučuju se na privatnost, napuštanje doma i zasnivanje vlastite obitelji u nekom drugom mjestu. U Americi, gdje se promiču individualizam i nezavisnost, život starijih osoba postaje sve teži. Ondašnje društvo na odlazak u mirovinu gleda kao na svojevrsni gubitak vrijednosti osobe – društvo od njih očekuje manje, ali i brine manje. Umirovljenje također znači gubitak društvenih veza. U kombinaciji s velikom mobilnošću svojstvenoj toj naciji, ono ostavlja mnoge starije osobe stotinama ili čak tisućama kilometara udaljenima od dugogodišnjih prijatelja i obitelji, značajnih izvora pozitivnih emocija i socijalne podrške (Diamond, 2010).

U našoj se kulturi starije osobe često marginaliziraju po pitanjima utjecaja u društvu, također su ekonomski slabije i zdravstveno ugroženije, naročito žene koje žive duže od muškaraca i u odnosu na njih imaju na raspolaganju manje sredstava potrebnih za život (Žganec, Rusac i Laklija, 2008). Prema podacima Programa Ujedinjenih naroda za razvoj iz

2006. godine, tipične skupine koje u Hrvatskoj imaju najveći rizik od siromaštva su starije osobe, umirovljenici, nezaposlene osobe, osobe s nižim stupnjem obrazovanja, jednočlana kućanstva i jednoroditeljske obitelji. U skupini starijih ljudi rizične su skupine umirovljenici ili osobe koje nemaju nikakvih mirovinskih primanja, kao ni nikakvu financijsku potporu izvan obitelji.

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku iz 2004. godine, samci stariji od 65 godina izloženi su dvostruko većem riziku od siromaštva u odnosu na osobe koje žive u nekakvom obliku zajednice. I u drugim zapadnim zemljama trend je povećanja broja samačkih kućanstava. Međutim, u Europskoj je Uniji petina osoba starijih od 65 godina zahvaćena nekim oblikom skrbi unutar uže ili šire obitelji, dok je u skupini osoba starijih od 75 godina taj udio između 30 i 60%, ovisno o tome kako je pojedini oblik skrbi definiran. Udio starijih osoba koje žive u kohabitaciji sa svojom djecom najmanji je u skandinavskim zemljama članicama Europske Unije, dok je najveći u mediteranskim zemljama članicama. Faktori koji doprinose povećanju udjela starijih osoba koje žive u samačkim kućanstvima jesu sve veće zapošljavanje žena te različite promjene koje diktira tržište rada. Prema Larssonu (2007) porast broja samačkih kućanstava uvjetovan je željom starijih osoba da ostanu u vlastitom domu, ali i njihovim financijskim mogućnostima da si osiguraju skrb kod kuće kroz različite izvaninstitucionalne oblike i usluge. Međutim, povećanje broja samačkih kućanstava potiče i trend društvenog osamljivanja, odnosno socijalne isključenosti (Schaie i Willis, 2001). Fenomen socijalne isključenosti starih ljudi može se odnositi na različite aspekte njihovog života, a obično uključuje: dimenziju socijalnih odnosa, participaciju u kulturnim aktivnostima, pristup službama u lokalnoj zajednici, isključenost iz susjedstva, pristup i redistribuciju financijskih i drugih materijalnih dobara (Walker, Barnes, Cox i Lessof, 2006.). Generacija baby-boomers-a (osobe rođene između 1945. i 1965. godine) manje je vezana za svoju zajednicu od ranijih generacija te je zbog toga u većem riziku da postane socijalno isključena. Njihova je socijalna mreža kvalitetom i kvantitetom siromašnija, stoga su i socijalni kontakti površni te pokazuju manje interesa i potreba za pripadanjem susjedstvu, a i manje su vezani za svoj zavičaj od ranijih generacija (Walker Barnes, Cox i Lessof, 2006). Sukladno tome, predlažu se različite mjere za ublažavanje siromaštva populacije starih iznad 65 godina. Prema Izvješću o siromaštvu, nezaposlenosti i socijalnoj isključenosti iz 2006. godine takve mjere mogu uključivati razvoj i jačanje partnerstva države i organizacija civilnog društva u sprečavanju i ublažavanju siromaštva i socijalne isključenosti, institucija s

koncentriranim informacijama, usklađivanje naknada socijalne pomoći s rastom troškova života i inflacijom te uvođenje instituta socijalne (državne) mirovine.

Skrb za starije osobe promatra se kroz sustave socijalne sigurnosti, kroz troškove mirovina i drugih davanja, ekonomiju i zapošljavanje, troškove zdravstvenog sustava i sustava socijalne skrbi, kroz institut ljudskih prava, te stambenu politiku i skrb u zajednici (Žganec, Rusac i Laklija, 2008). Nacionalne vlade zemalja članica EU-a suočene s problemom starenja i depopulacije stanovništva razvijaju nacionalne strategije i multidisciplinarnе pristupe ovom fenomenu. Regionalne strategije zemalja EU-a u pristupanju skrbi za stare uglavnom se fokusiraju na ekonomski rast, socijalnu inkluziju i održivi razvoj, stanovanje, komunalno planiranje i slično te na promicanje aktivnog starenja i cjeloživotnog obrazovanja, vodeći računa o nacionalnim trendovima i indikatorima demografskih promjena, regionalnim ekonomskim mogućnostima, regionalnom razvoju, infrastrukturi i druge (UNDP, 2006). Podaci pokazuju da ukupan broj starijih od 65 godina koji primaju dugotrajnu skrb u institucijama/ustanovama (isključujući zdravstvene ustanove) varira od zemlje do zemlje te da u prosjeku ukupan broj starih smještenih u institucije iznosi 5,1% (Europska Komisija, 2003). Trendovi u skrbi za stare u RH samo jednim dijelom prate one na razini zemalja EU-a. Nerazvijenost lokalnih oblika upravljanja sustavima skrbi za stare, neadekvatna mreža institucionalnih oblika skrbi, nerazvijeni i nedovoljno jasni sustavi financiranja spojeni s visokim stopama rizika od siromaštva i socijalne isključenosti predstavljaju velike probleme hrvatskog društva na planu skrbi za starije osobe.

4.STEREOTIPIZIRANJE STARIJE DOBI

Postoje različite metode mjerenja stereotipa. Neke od prvih metoda uključivale su ček-liste gdje sudionici od niza ponuđenih pridjeva biraju one za koje smatraju da najbolje opisuju zadanu grupu. Stereotip čine one osobine koje je nominirao najveći broj sudionika (Katz i Braly, 1933). Sljedeća je tehnika postotaka koja mjeri pojavnost nekog seta osobina u nekoj grupi. Sudionici procjenjuju koliki postotak članova grupe posjeduje neku karakteristiku, a stereotip čine one osobine za koje se vjeruje da ih posjeduje najveći postotak članova grupe (Brigham, 1971). Od implicitnih mjera stereotipa danas se često koristi Test implicitnih asocijacija (Greenwald, McGhee i Schwartz, 1998) čija je glavna logika u različitog brzini reagiranja pri kategoriziranju različitih pojmova te pozitivnih ili negativnih atributa. Pretpostavka je da će se kategorizacija odvijati brže ukoliko su pridjevi i pojmovi sukladni, odnosno sporije ukoliko nisu sukladni (Greenwald, McGhee i Schwartz, 1998).

Rana istraživanja dobnih stereotipa pokazala su da postoje podgrupa stereotipa o starijim osobama. Primjerice, u istraživanju Schmidta i Boland iz 1986. godine podgrupe i stereotipi povezani s njima ispitivani su pomoću liste od 99 pridjeva i osobina, a ispitanici su trebali izvijestiti o terminima koje koriste kada razmišljaju o starijim osobama. Sudionici su osobine razvrstavali u grupe, a rezultati su značajno varirali. Dok su neki koristili samo dvije podgrupe, neki su identificirali čak 17 različitih tipova starijih ljudi. Nadalje, utvrđeno je da stereotipi o starijim osobama imaju tri razine – opće osobine, pozitivne podskupine u odnosu na negativne te pojedine osobine unutar svake podgrupe. Opće osobine uključivale su sijedu kosu, naglušnost, ćelavost, loš vid, a jedino nefizičko obilježje bilo je status umirovljenika. Sudionici su identificirali 12 podtipova starijih ljudi, od toga osam negativno i četiri pozitivno vrednovana. hoćemo li općenito osobu prihvatiti ili odbiti. Replikacija ovog istraživanja (Hummert, Gastka, Shaner i Strahm, 1994) uključivala je dobnu raznovrsniji uzorak. Pronađeno je da stariji sudionici imali više stereotipa o starenju te su ti stereotipi bili raznovrsniji, dok su stereotipi mlađih sudionika bili sličniji. Kombinacijom ovih dvaju istraživanja, identificirano je sedam uobičajenih kategorija stereotipa koji su se pojavili. Tih sedam kategorija stereotipa jesu: utučenost (uključuje osobine: zanemaren, tužan, uplašen, usamljen), ozbiljna narušenost funkcioniranja (uključuje osobine: slab, sporo razmišlja, senilan), mrzovoljnost, (uključuje osobine: loša narav, žaljenje, sklonost predrasudama, tvrdoglavost, gledanje tuđih poslova), povučenost (uključuje osobine: tih, plah, sentimentaln, nostalgican), konzervativnost (uključuje osobine: ponosan, domoljub, bogat, religiozan), "dobri djed i baka" (uključuje osobine: ljubazan, velikodušan, obiteljski orijentiran, mudar) te "zlatna dob" (uključuje osobine: inteligentan, produktivan, zdrav, neovisan). Kako mlađe osobe percipiraju starije u različitim životnim domenama ispitivali su Kornadt i Rothermund (2011). Identificirane su različite domene, kao što fizička aktivnost, mentalna aktivnost, aktivnosti u slobodno vrijeme, religija, duhovnost, rad i zapošljavanje. Najviše negativnih stereotipa bilo je povezano s prijateljima i poznanicima, financijama te fizičkim i mentalnim zdravljem dok je najviše pozitivnih stereotipa bilo povezano s religioznošću te duhovnošću. Ponovno se može primijetiti postojanje ambivalentnosti kod ovih stereotipa – imamo ili vrlo pozitivne ili vrlo negativne stereotipe, ali to ovisi o kojoj domenu razmatramo. Opći stereotipi o starijim osobama često pokazuju da se za starije osobe smatra da posjeduju niske razine dimenzije kompetentnosti i visoke razine dimenzije topline (Cuddy i Fiske, 2002). Cuddy i suradnici (2005) u svojem su istraživanju zadali sudionicima opis starije odrasle osobe u koji je bila uključena dimenzija topline u stereotip o starenju, a zatim je u opis uključena kompetentnost. Osobe koje su procijenjene manje kompetentnima, dobivale su veće ocjene na

dimenziji topline od onih koje su procijenjene kompetentnijima. Kada su se starije osobe ponašale na stereotipan način (time da su bili manje kompetentni od očekivanog), sudionici su na neki način nagrađivali osobe većim ocjenama na dimenziji topline.

Prema različitim skupinama starijih ljudi imamo različite stereotipe. Kada se promatra radno okruženje starijih osoba, dolazi se do zaključka da su one često podcijenjeni u vezi svojih sposobnosti i potencijala. Starijim radnicima izobrazba i profesionalno savjetovanje na radnom mjestu manje su dostupni, a kada i dobiju priliku da se u takvim aktivnostima angažiraju, starije osobe često ju propuštaju. Jedan od razloga ove pojave su svakako i negativni stereotipi o starenju jer oni utječu na samoučinkovitost starijih radnika. Ako osoba nije uvjerena da može postići pomak u vidu svojega obrazovanja i vještina, nije vjerojatno da će se dobrovoljno javiti za program izobrazbe (Schaie i Willis, 2001).

Haywardovo istraživanje (1997) pokazalo je da 30% menadžera zaduženih za zapošljavanje novoga kadra smatra da je starije zaposlenike teže naučiti novim vještinama, 34% njih smatra da bi se starije osobe teško prilagodile novim tehnologijama, a 36% njih smatra da su stariji kandidati previše oprezni. S druge strane, 79% menadžera zaduženih za zapošljavanje smatra da su mlađi zaposlenici manje pouzdani od starijih. Za starije je zaposlenike vjerojatnije da će biti negativno evaluirani i kritizirani za manje pogreške u odnosu na mlađe zaposlenike. Često se događa i da radnici internaliziraju stereotipe i ponašaju se u skladu s njima, stvarajući tako samoispunjavajuće proročanstvo. Čini se da poslodavci ponekad zaboravljaju na jedinstven doprinos koji bi stariji zaposlenici mogli dati njihovoj organizaciji. Mnoge su potencijalne dobiti od njihovog specifičnog iskustva, znanja i uvida i ponekad ih ne mogu zamijeniti mlađi ljudi s ograničenim radnim iskustvom. Strategije i stilovi učenja svakako se mogu značajno razlikovati od onih koje posjeduju mlađe osobe, no stariji zaposlenici također imaju sposobnost učenja i mogu postići velik poslovni uspjeh ako im se omogući da uče na način koji njima najbolje odgovara (Schaie i Willis, 2001).

5. PREVLADAVAJUĆE PREDRASUDE O STARIJIM OSOBAMA

U području socijalne psihologije za ispitivanje predrasuda često se koriste eksplicitne mjere. No, kako su ljudi, kada ih se direktno upita kako se osjećaju ili što misle o određenom objektu predrasuda, podložni socijalno poželjnom odgovaranju, kao alternativni način ispitivanja predrasuda sve se češće koriste i implicitne mjere, koje smanjuju socijalnu poželjnost u odgovorima. Glavna prednost implicitnih mjera je to što više koreliraju sa stvarnim ponašanjem (diskriminacijom) od eksplicitnih mjera, što ujedno povećava i njihovu prediktivnu valjanost (McConnell i Liebold, 2001). Jedan od prvih pokušaja mjerenja predrasuda je Bogardusova skala socijalne udaljenosti iz 1925. godine gdje su sudionici odgovarali na skali od sedam stupnjeva, a odgovori su označavali blizinu interakcije s članovima grupa različite vjerske i rasne pripadnosti. Koriste se i takozvane situacijske skale gdje se na skalama od pet ili više stupnjeva procjenjuju određene situacije koje uključuju drugu grupu. Takvim mjerama određuje se prisutnost ili odsutnost predrasuda te stupanj u kojem su prisutne (Sedlacek, 1970).

Pokazano je da je jedna od čestih i čvrsto ukorijenjenih predrasuda ona o korisnosti starijih osoba za društvo (Palmore, 2001). Rezultati istraživanja o stavovima i razini svijesti o diskriminaciji i njezinim pojavnim oblicima pokazali su da otprilike trećina ispitanika smatra da su starije osobe manje sposobne od mladih (Bosanac, 2009). Predrasude se vežu i uz intelektualne sposobnosti i procese učenja u starosti gdje se najčešće navode smanjeni kapaciteti pamćenja, smetenost, nemogućnost usvajanja novih tehnologija i druge (Palmore, 2001). Nedavno provedeno istraživanje o predrasudama mladih prema starijim osobama, tj. bakama i djedovima (Serem, 2011) za svoju je osnovu uzelo interakcijsku teoriju (Mead, 1934). Prema toj teoriji, ljudi se rađaju bez ikakvog koncepta sebe, bez vrijednosti i stavova prema drugim objektima. Oni se stječu kroz interakciju s modelima u okolini. Modeli mogu biti roditelji, djedovi i bake, učitelji ili neka druga značajna osoba. Ukoliko roditelji kroz razgovor uvažavaju proces starenja i posljedice koje nosi sa sobom i ponašaju se prema starijima na uvažavajući način, djeca će vjerojatno oblikovati slična ponašanja i stavove o starenju. Rezultati spomenutoga istraživanja pokazali su da unuci obaju spolova pretežno imaju pozitivne stavove o svojim bakama i djedovima. Također, pozitivnije stavove imaju oni unuci koji žive u kućanstvu s bakama i djedovima od onih koji ne žive s njima. Razmatrajući dalje pitanje ekonomske pomoći koje starije osobe pružaju obitelji, velik postotak mladih izrazio je stav da ne vide starije osobe kao nekoga tko bi im mogao financijski pomoći. Rezultati potvrđuju Sullivanovu i Thompsonovu teoriju (1990) prema kojoj starija dob na

određeni način izolira osobu od društva i svijeta rada i ograničava njihove resurse, utjecaj i prestiž.

6. DISKRIMINACIJA STARIJIH OSOBA

Izravna posljedica stereotipa i predrasuda prema starijima očituje se u diskriminaciji te dobne skupine. Primjerice, starije se osobe prilikom ostvarivanja prava u zdravstvu susreću s lošim higijenskim uvjetima, lošim tretmanom pacijenata, predugim čekanjem na red te neljubaznošću medicinskog osoblja (Rusac, Štambuk i Verić, 2013). Ovakav pristup može predstavljati ozbiljan problem budući da neadekvatna ili nepravovremena skrb može biti opasna po život pacijenata. Ukoliko pacijent predugo čeka da se njegovima simptomima posveti pozornost, za to vrijeme potencijalna bolest može uznapredovati do tog stadija da tretman više nije moguć ili je zdravlje pacijenta trajno narušeno. Kada su ispitivani stavovi medicinskog osoblja o starijim osobama, pokazano je da zdravstveni djelatnici imaju lošija mišljenja o starijim pacijentima nego o ostalim pacijentima (Palmore, 2001). Istraživanja pokazuju i da 60% starijih od 65 godina ne prima odgovarajuće preventivne zdravstvene usluge (Kane i Kane, 2005). Mjesto na kojem su starije osobe također izložene diskriminaciji su i domovi za starije i nemoćne i druge ustanove socijalne skrbi. Istraživanja pokazuju da se u domovima za starije i nemoćne osobe često zanemaruje nasilje prema štićenicima, poglavito onih koji su nemoćni, lošijeg zdravstvenog stanja te slabijeg ekonomskog statusa (Palmore, 2001).

Nedavno provedeno istraživanje u Velikoj Britaniji pokazalo je kako je trećina kohorte koja uključuje muškarce i žene starije od 52 godine doživjela nekakav oblik dobne diskriminacije (33.3%), a u skupini iznad 65 godina diskriminaciji je doživjelo oko 37% ispitanika. (Rippon, Kneale, De Oliveira i Demakakos, 2013). Analiza postotaka doživljene dobne diskriminacije u drugim zemljama Europske Unije pokazala je da 26% starijih odraslih osoba u dobi od 62 godine naviše učestalo ili povremeno doživljava nekakav oblik diskriminacije. Također, oni navode kako upravo dob smatraju kao glavnim razlogom zbog kojega su diskriminirani (Van den Heuvel i Van Santvoort, 2011).

Rezultati istraživanja koje su proveli Abrams, Eilola i Swift (2008) pokazuju da osobe koje su u mirovini češće izvještavaju o doživljenoj diskriminaciji u odnosu na one osobe koje su i dalje u radnome odnosu. Dakle, radni status je snažno povezan s dobnom

diskriminacijom. One osobe koje nikada nisu bile u radnome odnosu ili su umirovljene, iskusile su više oblika diskriminacije i tom nalazu svakako treba posvetiti pozornost kada se govori o smanjivanju diskriminacije.

Diskriminacija starije dobne skupine očituje se i u daleko većoj stopi nezaposlenosti u odnosu na druge dobne skupine. U Hrvatskoj je prema podacima Ministarstva rada iz srpnja tekuće godine trećina nezaposlenih starija od 50 godina. K tomu, kad jednom postanu nezaposleni ta skupina redovito prelazi u dugotrajnu nezaposlenost, s vrlo slabim mogućnostima ponovnog zapošljavanja.

7. NAČINI SMANJIVANJA STEREOTIPA, PREDRASUDA I DISKRIMINACIJE STARIJIH OSOBA

Budući da se stereotipi i predrasude zasnivaju na pogrešnim informacijama, analitičari društva mnogo su godina vjerovali da je sve što je potrebno učiniti jest obrazovati ljude - pružiti im točne informacije - i njihove će predrasude nestati. Iako znanje svakako jest put prema smanjivanju predrasuda, samo educiranje društva svakako nije dovoljno kako bi se one smanjile. Ovo se objašnjenje čini zdravorazumskim. Primjerice, naše saznanje o tome kako su cigarete štetne uglavnom neće biti dovoljno da prestanemo pušiti. Rezoniranje o našoj socijalnoj okolini daleko je složenije od toga. Kako bismo uopće mogli govoriti o načinima njihova smanjivanja, potrebno je razmotriti tri socijalno-psihologijska pristupa predrasudama. Individualni pristup usredotočen je na procese unutar pojedinca, na njegovu ličnost i emocije te se zasniva na razlikama među ljudima (Brown, 2006). S obzirom na te razlike, javlja se pitanje postoji li nekakav skup osobina koji bismo mogli nazvati predrasudnom ličnosti. U okviru individualnoga pristupa trebalo bi razmatrati koje emocije kod ljudi izaziva kontakt sa starijim osobama, na koji način o njima razmišljaju, jesu li određene crte ličnosti povezane s predrasudama i slično. Sljedeći pristup naziva se međuljudskim i usredotočen je na procese koji se događaju unutar društvenih grupa: zajednička uvjerenja i identitete, prevladavajuće stereotipe i konformizam. Dakle, za ovaj su pristup najvažnija mjera u kojoj se osoba identificira s vlastitom (bliskom) grupom te se osvrće na to kako prevladavajući stereotipi unutar jednog društva ili subkulture zasljepljuju pojedinca tako da ne vidi individualne značajke neke osobe (Brown, 2006). Ovdje je ključno usmjeravanje na individualne značajke pojedinaca i izbjegavanje generalizacije. Konačno, međugrupni pristup bavi se odnosima između društvenih grupa, odnosno učincima socijalne kategorizacije i članstva u grupi.

Ispituje se u kojoj mjeri pripadnost nekoj društvenoj grupi uzrokuje da se pripadnici te grupe ponašaju na predrasudno povoljne načine prema vlastitoj grupi što se naziva pozitivna pristranost prema bliskoj grupi i predrasudno nepovoljne načine prema ostalim grupama što se naziva negativna pristranost prema vanjskoj grupi (Brown, 2006). Kod ovoga pristupa važno je raditi na smanjivanju granica između "mi" i "oni" i na otvorenosti prema drugim, u konkretnom slučaju dobnim skupinama. Allport smatra kako se predrasude mogu smanjiti ravnopravnim kontaktom između većinskih i manjinskih grupa i da je učinak je znatno olakšan ako taj kontakt podržavaju institucije (npr. zakoni, običaji, lokalna atmosfera) i ako je organiziran tako da vodi opažanju zajedničkih interesa i opće humanosti između članova dviju grupa. Dva ključna faktora za uspjeh kontakta su međusobna ovisnost i zajednički cilj. Dakle, važno je ponuditi neku aktivnost u kojoj će grupe na neki način trebati jedna drugu i ovisiti jedna o drugoj zbog zajedničkoga cilja. Treći je uvjet zajednički status. To znači da je kod članova obiju grupa potrebno potaknuti osjećaj da su ravnopravni članovima druge grupe. Kada je status nejednak, interakcije mogu lako slijediti stereotipan obrazac. Četvrti je uvjet da se kontakt ostvaruje u prijateljskom i neformalnom okruženju u kojemu članovi vlastite grupe mogu biti u izravnoj komunikaciji s članovima vanjske grupe. Kroz prijateljske neformalne interakcije s članovima vanjske skupine pojedinac uči kako su njegova vjerovanja o vanjskoj grupi pogrešna i ključno je da pojedinac vjeruje da su članovi vanjske grupe koju upoznaje tipični za tu grupu. Kontakt će najvjerojatnije rezultirati smanjenjem predrasuda kada socijalne norme promiču i podržavaju ravnopravnost među grupama o kojima se radi u određenoj situaciji. Dakle, kada je šest navedenih uvjeta zadovoljeno, međusobno sumnjičave ili čak neprijateljske grupe smanjit će svoje stereotipe, predrasude i diskriminacijska ponašanja.

Kako to izgleda u praksi? Svakako bi bilo korisno omogućiti mladima i starijima zajedničke aktivnosti kod kuće, u školi ili u zajednici općenito kako bi se smanjila izolacija i marginalizacija starijih osoba. Projekti u kojima sudjeluju mlađe i starije osobe pokazali su da zajednički rad i dijeljenje iskustava svakako pridonose boljoj inkluziji starijih osoba u društvo, smanjujući negativne osjećaje i percipiranu diskriminaciju, a povećavajući osjećaj vrijednosti i uključenosti. Takvi projekti promiču aktivnost starijih osoba (Ageways, 2003). Od koristi je svakako i educiranje mladih o pristupanju starijim osobama – kako iskazivati toleranciju, uvažavati njihove ideje i vjerovanja. Također, dijeljenje iskustava rezultira smanjivanjem tenzija i povećavanjem poštovanja, kako mladih prema starijima, tako i starijih prema mladima. Dakle, važno je ohrabrivati kontakte. Dobri načini bili bi primjerice

provođenje praznika na selu kod baka ili djedova, zajednički odmor, pozivanje starijih članova zajednice na druženje u školu i slično. Edukacija je svakako korisna kako bi se upoznalo mlade s načinima na koje se mogu socijalizirati sa starijim osobama. Također, u zemljama u kojima razne bolesti prijete velikom broju stanovništva (primjerice AIDS u siromašnim zemljama Trećeg svijeta), roditelje se potiče da, ukoliko je to moguće, omoguće zajednički život svoje djece i svojih roditelja jer se vrlo često događa da djedovi i bake moraju preuzeti brigu o djeci nakon smrti njihovih roditelja uslijed epidemija. U idealnim slučajevima Vlada bi trebala pomagati obiteljima koje brinu o starijima, osiguravajući im barem najosnovnije uvjete za život, međutim time se vraćamo na početak i gorući problem suvremenoga društva – ubrzano povećanje broja starijih osoba u ukupnoj populaciji. Konačno, svakako je potrebno promicati važnost kvalitetne brige o starijim osobama uzimajući u obzir jedinstveni doprinos i naslijeđe koje ostavljaju zajednici. Starije se osobe nikako ne bi smjele zanemarivati, osjećati se nemoćno i izdano od strane društva. Smanjivanje predrasuda i diskriminacije ostaje velik izazov generacijama koje dolaze.

8. POPIS LITERATURE

- Abrams, D., Eilola T. i Swift, H. (2008). Attitudes to Age in Britain 2004-08. *Department for Work and Pensions*. Research Report NO 599.
- Adler, T. (2013). Ageism: Alive and kicking. *APS Observer*, 26(7).
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Oxford, Addison – Wesley.
- Brown, R. (2006). *Dinamika unutar i između grupa*. Zagreb: Naklada slap.
- Campion, M. i Posthuma, R. (2009). Age Stereotypes in the Workplace: Common Stereotypes in the Workplace: Moderators and Future Directions. *Journal of Mmanagement*, 25 (1), 158- 188.
- Diamond, J. (2010). *Honor or Abandon: Why Does Treatment of the Elderly Vary so Widely Among Human Societies?* Neuroscience Research Building auditorium.
- Erber, J. T., Schutzman, L. T., i Rothberg, S. T. (1990). Everyday memory failure: Age differences in appraisal and attribution. *Psychology and Aging*, 5, 236-241.
- Hayward, B., Taylor, S., Smith N. i Davies, G. (1997). Evaluation of the Campaign for Older Workers. Her Majesty's Stationery Office, London.
- Hummert, M. (1993). Age and typically judgements of stereotypes of the elderly: Peception of elderly vs. young adults. *International Journal of Aging and Human Development*. 37: 217-226.
- Hummert, M., Garstka, T., Shaner, J., & Strahm, S. (1994). Stereotypes of the elderly held by young, middle-aged, and elderly adults. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 49, 240–249.
- Jones, J. (1997). *Prejudice and racism*. 2nd edition. McGraw Hill, New York.
- Kane, R.L. i Kane, R.A. (2005). Ageism in Healthcare and Longterm Care. *Generations*. 29(3), 49-54.
- Kornadt, A.Ei i Rothermund, K. (2011). Contexts of Ageing: assessing evaluative age stereotypes in different life domains. *The Journals of Gerontology Series B Psychological Sciences and Social Sciences*. 66(5): 547-56.
- Larsson, K. (2007). The social situation of older people (Chapter 8). *International Journal of*

- Social Welfare*, 16: S203-S218.
- Naito, T. i Gialen, U. P. (1992). Tatemeae and home: A study of moral relativism in Japanese culture. *Psychology in international perspective: 50 years of the International Council of Psychologists*. pp.161-172.
- Nelson, T.D. (2002). *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Palmore, B.E. (2001). The ageism survey: first findings. *The Gerontologist*, 41 (5). 572-580.
- Pečjak, V. (2001). *Psihologija treće životne dobi*. Zagreb: Naklada Prosvjeta.
- Pennington, D. C. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Plous, S. (2003). The psychology of prejudice, stereotyping and discrimination: An overview. *McGraw, New York, Hill*. 3-48.
- Rippon, I., Kneale, D., De Oliveira, C., Demakakos, P. i Steptoe, A. (2013). Perceived age discrimination in older adults. *Age and Ageing*. 43; 379-386.
- Rusac, S., Štambuk, A. i Verić, J. (2013). Dobna diskriminacija: iskustva starijih osoba. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*. Vol. 49, Supplement, str. 96-105.
- Sansone, C., Morf, C.C. i Panter, A.T. (2004). *The Sage Handbook of methods in social psychology*. Library of Congress Cataloging in Publication Dana.
- Schaie, W.K. i Willis, S.L. (2001). *Psihologija odrasle dobi i starenja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Schmidt, D. F. i Boland, S. M. (1986). Structure of perceptions of older adults: Evidence for multiple stereotypes. *Psychology and Aging*, 1(3), 255–260.
- Sedlacek, W. E. (19709). Measures worth considering in diversity research and programming. *Readings on Equal Education*.
- Serem, D. (2011). Attitudes of the youth towards the elderly in a changing society. *International Journal of Current Research*. Vol 3, Issue 8, pp. 204-208.
- Stein, R., Blanchard, F.F., Hertzog, C. (2002). The effects of age-stereotype priming on the memory performance of older adults. *Experimental Aging Research*. 28. 169-181.
- United Nations (2013). *World population ageing*. New York: Department of Economic and Social Affairs, Population Division.

- UNDP (2006). *Izješće o siromaštvu, nezaposlenosti i socijalnoj isključenosti*. Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj.
- Van den Heuvel, W. J i Van Santvoort, M.M. (2011). Experienced discrimination amongst European old citizens. *Eur J Ageing*. 8; 291-9.
- Vickers, K. (2007). Aging and the Media: Yesterday, Today and Tomorrow. *Californian Journal of Health Promotion*. Volume 5, Issue 3, 100-105.
- Žganec, N., Rusac, S. i Laklija, M. (2008). Trendovi u skrbi za osobe starije životne dobi u Republici Hrvatskoj i u zemljama Europske Unije. *Revija socijalne politike*. God.15, br.2, str.171-188.
- Walker, A., Barnes, M., Cox, L., Lessof, C. (2006). *New horizons research programme. Social exclusion of older people: Future trends and policies. Think piece*. London: Department for Communities and Local Government.
- Wye, R. S. i Srull, T.K. (1989). *Memory and cognition in its social context*. Hillsdale, New York, Erlbaum.
- Yuan, A.S.V. (2007). Perceived age discrimination and mental health. *Soc. Forces*. 86; 291-311.